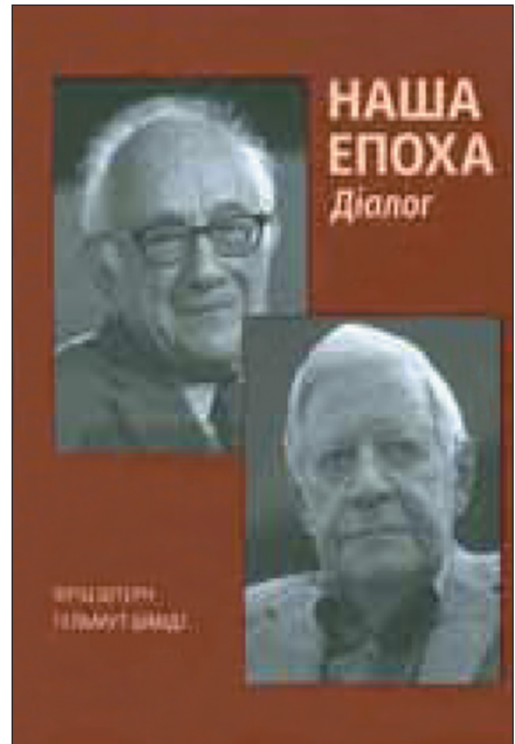

Діалоги...

ПРО ПОЛІТИКУ, МОРАЛЬ І НАШУ ЕПОХУ

Сюзен Мендус. *Політика та мораль*. — К.: Темпора, 2010. — 160 с.

Гельмут Шмідт, Фріц Штерн. *Наша епоха. Діалог*. — К.: Темпора, 2011. — 318 с.

Для активних читачів — передплатників журналу "Український тиждень" діє редакційна акція — безкоштовне отримання ними книг з "кошика" тижневика. Подібний дарунок "перепає" й автору цих полемічних заміток, а саме — такі тематичні оригінальні видання, як: *Сюзен Мендус* "Політика та мораль"; *Гельмут Шмідт, Фріц Штерн* "Наша епоха. Діалог".

Як можна пояснити втрату чесності, яка видається невід'ємною складовою політичного життя? Як маємо оцінювати політика, що жертвує чесністю заради політичної необхідності, і як має він сам оцінювати себе? Чи можуть політики бути моральними, якщо так, то в який спосіб? Такі запитання ставить у своїй книзі *С. Мендус*, котра є коротким лекційним курсом для студентів. Проте головні питання цієї книги, на які авторка не дає однозначної відповіді, залишаються відкритими: як нам слід сприймати причетність політиків до морально ганебних дій; як має діяти політик, коли в нього виникає конфлікт між обов'язком і приватними переконаннями?

Полемічні роздуми авторка ілюструє прикладами конфліктних ситуацій. Цей аналіз може бути доповнений оцінками знакових подій з історії минулого століття та її учасників, що викладені у книзі-діалозі між відомим німецьким політиком, канцлером ФРН у 1972—1982 рр. *Гельмутом Шмідтом* та німецько-американським істориком *Фріцем Штерном*, які діляться унікальним досвідом, розмірковують над ключовими історичними моментами, обмінюються спогадами і аргументами, що свідчать про важливість історичної свідомості для політика.

Звичайно, аналіз таких специфічних видань мав би здійснювати високопрофесійний політик, яким автор цих заміток аж ніяк не може себе вважати. Хоча й на початку 90-х років ним (за вказівкою керівництва створеного тоді "Руху") була зроблена спроба взяти участь у виборчій кампанії районного масштабу. Після першого ж туру, будучи серед лідерів, його кандидатура була знята з подальших перегонів, бо стало зрозумілим, що потенційні виборці столичних околиць більше зацікавлені не в програмних обіцянках кандидата, а у вирішенні прозаїчних власних питань: "Чи буде забезпечено електро- і водопостачання для їхніх теплиць — єдиного джерела прибутків на початку 90-х років?" Щодо результату такого роду численних виборчих кампаній, то він був здебільшого традиційним для сучасного суспільства і його можна проілюструвати відомим висловом американського критика-журналіста *Джорджа Натана*: "Поганих державних керівників обирають хороші громадяни, які не приходять голосувати".

То ж, прочитання цих двох монографій мало не лише пізнавальну мету, а й можливість зіставлення авторських міркувань та авторитетних політичних суб'єктів із реальними вітчизняними політичними ситуаціями та представниками сучасного політикуму. Ці паралелі не ілюструються у замітках "на полях", можливий читач віднайде їх самостійно серед "героїв нашого часу", успішних або ні політичних діячів.

А тим часом констатуємо, що центральним об'єктом досліджень *Сюзен Мендус* є конфлікт між вимогами, які ставить моральність, та вимогами політики, виходячи з

припущення, що політика як професія постійно й неминуче вимагає морально непорядної політики.

Цей невеличкий екскурс розпочнемо зі згадки *Платона*, який у книзі III "Держава" стверджує, що ті, кому довірено керувати країною, повинні любити її більше, ніж будь-що інше, та пов'язувати власні інтереси з інтересами країни, якій вони служать. То ж він допускав можливість "шляхетної брехні", необхідної для просування пріоритетних інтересів держави, а не для особистого зиску чи кар'єрного зростання. З іншого боку, політик (навіть добрий) вимушений керувати в світі, який сам по собі не є морально досконалим. І, як зазначає *Аристотель*, перед політиками, які мають владу, постають спокуси використати її для власних цілей.

У тому, що політики морально гірші за решту з нас, був переконаний відомий мислитель *Нікколо Макіавеллі* (XVI століття, есей "Державець"), який радив для втримання здобутої влади навчитись не бути добрим. *Макіавеллі* стверджував, що політик повинен бути готовим брехати тоді, коли в цьому є потреба. Може виявитися, що професія політика стимулюватиме загальну схильність до брехні. В цьому полягає макіавеллівський цинізм — державець повинен бути готовим відмовитись від чеснот.

Кажуть, що політика — це отримання результатів. Отже ті, які обирають політичну професію, повинен акцентувати на наслідках власних дій більше, ніж на тому, що саме вони роблять. Переконавання, що існує глибоке протистояння між політикою і мораллю, тісно пов'язують з *Макіавеллі* (політична дволикість, безжальність, аморальність). Відомі вислови Макіавеллі — "*мета виправдовує засоби*", "*політики повинні бути готовими чинити зло для майбутнього добра*". Політик, насправді, дотримується саме моралі, але ця мораль повністю відрізняється від звичайної. Мораль політика — це мораль самої політики. Проте *Макіавеллі* не вульгарний цинік, який закликає до потреби брехати, вбивати, зраджувати. Його провідна думка — ставити за мету впровадити зміни, врятувати державу від злиднів та рабства, відновити її здоров'я — тілесне та духовне — це він вважав найважливішим завданням укріплення та збереження держави.

Як повинен вчинити Джим, котрий випадково в складі ботанічної експедиції потрапляє в південноамериканське містечко, в якому офіцер поставив його перед дикою дилемою: або він розстріляє одного індіанця на вибір із великої групи поставлених "до стінки", врятувавши при цьому решту — 19 мешканців, або (якщо Джим відмовиться це зробити) командир підрозділу розстріляє всіх? Ось таким прикладом авторка ілюструє ситуацію, коли вимагають діяти несправедливо, бо, нібито, від таких дій буде більше користі, аніж від справедливих. А ще можна згадати нетипові юридичні казуси — випадки, коли вважають, що покарання невинної людини принесе, на загал, більше користі.

А як слід вчинити, коли під загрозою є втрата ідентичності, втрата самого себе? Розв'язання цього складного питання *С. Мендус* ілюструє прикладом, в якому безробітний хімік влаштовується на роботу, що передбачає дослідження хімічної та біологічної зброї, але це не відповідає його моральним принципам.

У такому випадку чесність чистих рук передбачає, що існують речі, які особистість не вчинить, незалежно від наслідків відмови.

Чешир Калгун з цього приводу висловлює думку, що "*високомірність, набундюченість, залякування, нав'язливість, ворожість, неввічливість, вузьколюбність, несприйняття критики — усі ці якості виглядають несумісними з чесністю*". Важко розрізняти чесність і впертість, яка межує з високомірністю — коли не зважають на чужі погляди.

Прочитуємо і *Джона Роулза*, який пише: "*Справедливість — це перша чеснота суспільних інститутів так само, як правда — це перша чеснота систем мислення*".

Професія політика спонукає його до обрання певної системи цінностей, з визначеним переліком чеснот, множина яких свідчить про різні способи життя, а також служить виправданням дій політика, чим часто користуються сучасні діячі. Проте мораль — це спосіб обмеження власних дій за переконаннями. Чим є чесність для кожного з нас — політиків чи неполітиків? Мораль вимагає безсторонності, а чесність відштовхується від наших власних засад. Тому чесність — це питання відстоювання власних найфундаментальніших етичних переконань.

Можливість конфлікту між чесністю та мораллю присутня завжди, бо часткова функція моралі — стримувати здатність діяти за власними переконаннями, тоді як чесність вимагає керуватися саме ними. Конфлікт між *переконанням і обов'язком ілюструє трагедія Софоклової Антигони*, яку за те, що вона поховала вбитого брата Полініка, Креонт наказує заживо замурувати.

Симптом моральної зіпсованості — використовувати обов'язки, що забезпечує посада, для просування особистих інтересів. Посада дає також і відповідальність, але існують певні моральні обов'язки, яких немає в приватної особи. Тож посада несе з собою обов'язки, серед яких — діяти безсторонньо, бо всі мають бути однакові. Чим більша влада, тим більша повинна бути безсторонність офіційного посадовця. Особливо загрозливі щодо чесності саме політичні посади (політтехнологи, державні службовці). Дотримання писаного закону — це, без сумніву, один із найвищих обов'язків доброго громадянина, проте не найвищий. Закони необхідності, збереження країни, коли вона постає перед небезпекою, — значно вищі. Наприклад: історія виправдала Президента США *Томаса Джефферсона*, який перевищив свої повноваження, зрікся принципів, які декларував публічно, і дав дозвіл на придбання Луїзіани від Франції у 1803 році.

Політики повинні діяти в інтересах і держави, і електорату. Правити значно приємніше, ніж перебувати під чийось правлінням. Політик буває прихильником іншої системи моральних цінностей, бо політика — це світ, де існують свої цінності, відмінні від загальноприйнятих цінностей християнської моралі. Важливим є впровадження в життя концепції добра, яке надихає, захоплює. Серед необхідних чеснот — абсолютна чесність, делікатність, здатність співчувати, витончене відчуття честі, щедрість, здатність проявити вдячність. Окрім того, політикам потрібна хоробрість, зухвалість, відвага та мужність. Чи існує єдиний стандарт моральної доброти? Коли хтось для себе обирає професію політика, то разом із цим йому необхідно обрати певну систему цінностей. Проте сенс життя обов'язково мусить бути один.

Слід врахувати, що в політиці існують різні типи брехні та різновиди дволикості. В історії політики є безліч прикладів, коли видатні постаті брехали не через користь для себе, а для того, щоб гарантувати важливі, на їхню думку, політичні результати. Які причини змушують їх брехати, обманювати чи вводити в оману? Тут можна згадати наведений у книжці "Наша епоха. Діалог" випадок із Емською депешею (фальсифікована й оприлюднена Бісмарком телеграма короля Вільгельма), яка спричинила початок Франко-Пруської війни 1870—1871 рр. Ще одним характерним прикладом "обману заради результату" є політичні баталії під час Карибської кризи 1962 р., яку вдалось розв'язати завдяки зваженій лінії *Дж. Кеннеді*. Тому й закономірно, що усі учасники діалогу одностайні в оцінці — *Дж. Кеннеді* належить до позитивних харизматиків.

З другого боку, наведені випадки переконують, наскільки важливою для політика є історична свідомість.

Там, де чесність розуміється як відстоювання головних зобов'язань, вона може межувати з упертістю, твердоголовістю або зашкленістю на власній моральній чистоті. **Бернард Вільямс** писав: *"Нам треба знайти політиків, які дотримуються ідеї, за якою стоять певні дії — морально неприйнятні, навіть коли виправдані з політичної точки зору"*. Звідси впливає І. Берлінове порівнювання політика і хірурга, бо і державець не повинен вагаться, коли опиняється в політичній ситуації, яка вимагає безжальності.

Відчуття самоідентифікації (власного *Я*) передусе визначенню своєї соціальної ролі. Перехід від давньогрецького розуміння цього до більш сучасного розуміння **С. Мендус** розглядає на прикладі соціальних ролей осіб Шекспірівських п'єс. У трагедії "Ромео й Джульєтта" герої не можуть звільнитися від свого статусу Монтеккі та Капулетті, наївно вважаючи, що їм вдається втекти від своїх ролей. Їхні соціальні ролі накладають на них строги обмеження і в цьому полягає трагедія закоханих. Щоправда, суспільні ролі в наш час означають менше, а особистість — більше.

Аласдер Макінташ писав: *"На запитання 'як мені слід діяти?' я можу дати відповідь лише після того, як відповім на попереднє запитання 'частиною якого сюжету чи сюжетів я себе вважаю?'"*. У випадку конфлікту найкраще діяти так, аби принести найбільше щастя і найменше страждань.

Залишається відкритим питання: *"Як здійснити вибір між особистою мораллю та офіційними обов'язками?"* Припускають, що дійові особи в політиці повинні віддавати пріоритет вимогам, які ставить перед ними їхня посада. Тоді з'являється відмовка: *"Я просто дотримуюсь вказівок"*.

Минула історична доба чітко давала зрозуміти, що посадові обов'язки мають абсолютний пріоритет перед совістю особи. Можна згадати той Новозавітний випадок з **Понтієм Пілатом**, коли він, будучи губернатором Юдеї, уособлював римську мораль та римські погляди на справедливість.

Якщо офіційна або політична роль особи вимагає від неї робити речі, які, на її думку, аморальні, то ця особа завжди може подати у відставку. Існує загроза перетворення посадовця на звичайного апаратника або маріонетку.

Це наводить на думку, що політик у ситуації, коли конфліктують його політичний обов'язок і політична совість, повинен слідувати за вимогами останньої. Завжди повинні резервувати за собою право відмовитися їх виконувати, якщо вони конфліктують з нашим природним відчуттям справедливості. Слід обдумати можливість зречення в ім'я власного морального кодексу. Коли **Джон Макклой** (1895—1989) — американський державний діяч і бізнесмен дебатував із кимось, рано чи пізно поставало питання: *"Що є прийнятним у цій ситуації, що є морально справедливим?"*

Неможливо дати узагальнену відповідь, як можна вибрати між приватною совістю та офіційною роллю. Час від часу нам усім доводиться жертвувати чимось. **Інок Пауел** колись висловив відому думку про те, що *"життя кожного політика, якщо воно не перервано десь посередині в щасливий момент, закінчується невдало"*.

Алексіс де Токвіль (1805—1859) — славетний французький історик, політичний діяч і мислитель аналізував співвідношення демократичного ладу і політики, демократичного суспільства і культури, а також добре усвідомлював, що демократія становить загрозу культурі. Тут на допомогу приходять авторитети, важливі для суспільства.

Великий антиавторитарний геній ХХ ст. **Альберт Айнштайн** заявляв: *"Єдиним, що нас 'вчить', є авторитет"*. *Політик та історик запитують себе в "Діалозі": "Як можемо ми пояснити необхідність авторитетів наступним поколінням?"*

Люди виховуються, по-перше, завдяки похвалі, по-друге, завдяки покаранню і, по-третє, завдяки прикладу.

Щоб робити добру політику — залежно від того, в якій позиції перебуваємо, потрібно мати певне розуміння історичних, економічних та конституційних зв'язків. Але, насамперед, потрібне певне розуміння людей. Політика важлива до того моменту, доки вдається їх перетягувати на свій бік, а вже потім постає колосальна спокуса "підтакувати" народові.

Політик, який говорить народу неприємну правду, явно втрачає свої шанси бути обраним. У повсякденному житті, як і в політиці, часом виникає потреба у вимушеній брехні. Існують постійно хороші або, з іншого боку, моральні легковажні характери в політиці. Сьогодні політикові стало важче залишатися морально незаплямованим. Але, на щастя, такі є! Автори "Діалогу", згадуючи Папу **Івана Павла II**, пишуть: *"Він той, хто допомагає людям ставати кращими"*.

І Г. Шмідт, і **Ф. Штерн** багато говорять про мораль та про чесноти політика, про певний обов'язок правди, але й про відсутність обов'язку все це озвучувати. На їхню думку, філософи, моралізатори, етики можуть писати про це книжки, але чи стануть вони самі поводитися так, потрапивши в складну ситуацію?

Завершити цей полемічний діалог авторів двох монографій доцільно актуальною публіцистикою авторитетного інтелектуала — **Івана Франка**, яка є не лише переконливим свідченням його прозорливості, а й гріким докором нашої неспроможності вирішити вічні проблеми сучасного суспільства.

Акцентуємо, передусім, увагу на його *"Одвертому листі до галицької української молоді"*, що ввійшов у збірку з серії "Броньбійна публіцистика", видану в 2012 році газетою "День".

Іван Франко підкреслює в цьому листі, що *"всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін"*. А *"наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів"*. Тому *"ми мусимо почувати себе не піонерами, але рядовими у великій ряді й не сміємо своїх дрібних, локальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу"*. Усвідомлюючи при цьому ті прикраси, що *"робили не раз українцям наші 'національні', а властиво місцеві хиби — неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індивідуальності та моральна грубошкірість, байдужість до важливих загальних справ, а взятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності"*...

Бо нова наша держава має будуватися не на ідеології споживацтва, торгашества і наживи, а на ідеології інтелекту, творчості й моралі. І мусимо чомусь навчитися в історії... ■

Богдан Кияк
доктор екон. наук,
помічник директора Державного фонду
фундаментальних досліджень,
м. Київ